

Filozofska sastavnica Krležinih "Zapisa jeseni 1940"

Krasnić, Mirna

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:827190>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mirna Krasnić

Filozofska sastavnica Krležinih »Zapisa jeseni 1940«

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Balić

Osijek, 2021

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mirna Krasnić

Filozofska sastavnica Krležinih »Zapisa jeseni 1940«

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje:
filozofija, znanstvena grana: epistemologija, metafizika, filozofija
egzistencije, filozofija povijesti, socijalna filozofija, estetika

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Balić

Osijek, 2021

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

17. Rujna 2021.

Mirna Karasmić, 0122227631
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Miroslav Krleža jedan je od najistaknutijih hrvatskih književnika 20og stoljeća čija su dijela aktualna i danas. On se, u svom bogatom stvaralačkom opusu dotiče raznih tema iz područja humanističkih i socijalnih znanosti. U vrijeme ratnih 1940ih godina, ponukan žalosnim stanjem stvarnosti, Krleža se povlači u osamu i posvećuje se pisanju dnevnčkih zapisa koji se 1967. godine objavljuju pod nazivom Zapisi jeseni 1940. Ti su zapisi skup od pet eseja: »Magistra Vitae«, »O poeziji«, »Varijacije na temu o subjektu«, »Lichtenbergov praeter nos« i »Misao kao takva o sebi i po sebi«. U tim se esejima Krleža dotiče raznih filozofskih problema iz područja metafizike, spoznajne teorije, filozofije egzistencije, socijalne filozofije i estetike na njemu karakterističan, umjetnički način. Ukoliko bi se odredila Krležina uloga kao filozofa, o njemu se može govoriti kao o filozofu života jer su njegova promišljanja neodvojiva od stvarnih ljudi i stvarnih problema. Kada govori o spoznajnoj teoriji i metafizici on ne zapada pod neriješive probleme nego nastoji iznjeti kritiku vječnih promišljanja o stvarima koje sa pravim životom jedva imaju dodirnih točaka te su zapravo i uzrok egzistencijalnih kriza. Govoreći o filozofiji povijesti on utvrđuje kako je besmisleno govoriti o smislu i biti povijesti osim ako taj smisao ne znači uvidjeti greške prošlosti i nastojati ih ne ponavljati. Krleža kritizira i socijalno-političke konstrukcije koje su nastale zbog prividnog boljitka čovjeka a prema njemu se odnose terorom i krajnjom nehumanošću. Naposljetku, Krleža govori o umjetnosti i pri tome kritizira stav znanstvenog pristupa umjetnosti jer umjetnost nije samo razumska pojava, ona je nadasve neodvojiva od ljudske osjetilnosti. On se također protivi i tendencioznom karakteru umjetnosti te tvrdi da umjetnost ne smije biti upotrebljavana kao propaganda.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, dnevnik, filozofija života, metafizika, spoznajna teorija, filozofija povijesti, socijalna filozofija, estetika

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Filozofska sastavnica	8
2.1. Metafizika, spoznajna teorija i filozofija egzistencije	9
2.1.1 O subjektu	9
2.1.2. O misaonosti	11
2.2 Filozofija povijesti.....	13
2.2.2 O povijesti i njenoj biti.....	13
2.2.3 O ideji napretka.....	15
2.3 Socijalna filozofija.....	15
2.4. Estetika	16
2.4.1. O tendenciji u umjetnosti	18
2.4.2 Kritika estetike	19
3. Zaključak	20
4. Popis literature.....	22

1. Uvod

Kada se očitovao o Miroslavu Krleži (1893–1981), jednom od najistaknutijih hrvatskih mislilaca 20. stoljeća, povjesničar i arheolog Grga Novak istaknuo je, među ostalim, da »hrvatska kultura ne poznaje književnu riječ koja je u svom moćnom izrazu utjecala na njen život, na njenu sudbinu, kao što već duga desetljeća naše suvremenosti utječe riječ Miroslava Krleže.«¹ Inače, Krležin obiman opus ne sastoji se isključivo od djela beletrističke naravi, nego i od onih koji su esejističke, polemičke i putopisne naravi, kao i od članaka te dnevničkih zapisa. Istraživač hrvatske filozofske baštine Davor Balić pritom je izdvojio eseje, polemike i dnevničke zapise te ustvrdio da upravo oni sadrže brojna Krležina promišljanja o socijalnim, kulturnim i političkim okolnostima koje su oblikovale hrvatski i europski identitet.²

Jedna od sastavnica koje su zastupljene u Krležinu opusu nedvojbeno je filozofska. Naime, Krležina promišljanja o filozofskoj problematici zastupljena su u njegovim romanima, novelama i pripovijetkama, ali i u tekstovima koji imaju, kako u *Krležijani* naglašava Viktor Žmegač, »karakter usputnih zapisa i marginalija, rasutih po esejima, putopisima i dnevnicima.«³ Jedno od takvih djela svakako su Krležini dnevnički zapisi naslovljeni »Zapisi jeseni 1940«, a što je zajednički naslov za pet eseja koji su prvi put objavljeni 1967. godine u časopisu *Forum*. To su eseji »Magistra vitae«, »O poeziji«, »Varijacije na temu o subjektu«, »Lichtenbergov *praeter nos*« i »Misao kao takva o sebi i po sebi«⁴ Ti dnevnički zapisi nisu uvršteni u petosveščano izdanje Krležinih dnevničkih zapisa, i to usprkos tome što tamo, kako tvrdi Viktor Žmegač, »nesumnjivo pripadaju«, ali su ipak uvršteni i 1972. godine objavljeni u knjizi autobiografske proze naslovljene *Djetinjstvo 1902-03 i drugi zapisi*.⁵ Okolnosti koje su pratile Krležu prilikom nastajanja tih zapisa bile su izuzetno teške. Čak i bez detaljnijeg obrazloženja moguće je dokučiti razloge jada i beznađa svakog čovjeka koji je živio tijekom

¹ Grga Novak, »Predgovor«, u: Marijan Matković (urednik), *Miroslav Krleža 1973* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973), str. 1.

² Davor Balić, »Miroslav Krleža's assessment of Frane Petrić«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/2(86) (2017) 489–537, na str. 491. : »However, Krleža's opus, especially his essays, polemics and diaries, contains numerous thoughts on the social, cultural and political events which have defined Croatian and European identity, as well as thoughts on persons who have, in different time periods and circumstances, shaped Croatian and European culture, politics, history, music, medicine, and many other fields of humanities, as well as social and art sciences.«

³ V.[iktor] Žm.[egač], »Filozofija« u: *Krležijana 1*, A-Lj (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), str. 260b.

⁴ Miroslav Krleža, »Zapisi jeseni 1940«, *Forum: časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6/3–4 (Zagreb, 1967), str. 301–355: »Magistra Vitae«, »O poeziji«, »Varijacije na temu o subjektu«, »Lichtenbergov *praeter nos*«, »Misao kao takva o sebi i po sebi«

⁵ V.[iktor] Žm.[egač], »Dnevnik« u: *Krležijana 1*, A-Lj (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 153a

ratnih 1940-ih. Ipak, o obilježjima Krležina života tijekom 1940-ih možemo doznati od brojnih krležologa. Primjerice, Balić je ustvrdio da je to razdoblje Krležina života bilo »stresno i turbulentno«, a posebice zato što je tada bio aktualan, nastavlja Balić, »sukob na književnoj ljevici«, u kojem Krleža pruža otpor propagandističkom karakteru u umjetnosti, ali i sukob koji je, ponovno prema Balićevim spoznajama, »barem dvadeset godina Krleža imao s 'književnom desnicom'.«⁶ Od Stanka Lasića pak doznajemo da Krleža od siječnja 1940. do travnja 1941. godine nije objavljivao nikakav novi sadržaj.⁷ Bez obzira što se u tom vremenskom periodu od Krleže nije čulo »ništa novo«, taj dio njegova života ipak se ne može neplodonosno. odrediti kao neplodonosan. Od Lasića, naime, doznajemo i to da je Krleži razdoblje »šutnje – razdoblje najintenzivnijeg rada.«⁸

»Zapise jeseni 1940« Krleža je s ogorčenošću konstatirao da je napisao dnevnik svoje »plovidbe kroz one odvratne prostore, kada se ljudska pamet s pravom smatrala ugroženom.«⁹ Inače, na okolnosti nastanka tih zapisa bilo je važno ukazati zato što su teme koje su u njima zastupljene najčešće proizlazile iz aktualnih političkih i društvenih događaja te stanja.

Premda je dosad bilo istraživača filozofskih sastavnica u Krležinu opusu koji su u svojim radovima uključivali pojedine eseje »Zapisa jeseni 1940« ili istaknuli pojedine filozofske ideje i probleme ovih zapisa-bilo je, no ipak možda ne onoliko koliko je ovo djelo »zaslužilo«. uputili na Krležina filozofska promišljanja u njima, tih radova, nažalost, ipak nema onoliko koliko su ti dnevnički zapisi zaslužili. Od tih istraživača izdvajam Davora Balića, Danka Grlića, Dragana Jeremića, Zlatka Posavca i Viktora Žmegača, čiji su radovi uvelike rasvijetlili filozofsku misao Miroslava Krleže.¹⁰ Podatak da su se nekima od eseja bavili navedeni autori, pruža potvrdu da Krležini »Zapisi jeseni 1940« sadrže i filozofska obilježja. U poglavljima ovoga rada izložit ću ta filozofska obilježja i ukazati na filozofske discipline koje su u tim dnevničkim zapisima prisutne.

⁶ Davor Balić, »Prosudbe Miroslava Krleže o Albertu Haleru«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44/1(87) (2018) 143–186, na str. 176.

⁷ Stanko Lasić, *Krleža-Kronologija života i rada* (Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982), str. 291.

⁸ Isto.

⁹ Krleža, *Zapisi jeseni 1940*, str. 301.

¹⁰ Balić, »Miroslav Krleža's assessment of Frane Petrić«; Danko Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela« u: Milan Mirić i Miloš Stambolić (urednici) *Umjetnost i filozofija*, (Zagreb:Naprijed, 1988) 95-124. ; Dragan M. Jeremić, »Osnovne filozofske teze u književnom delu Miroslava Krleže«, u: Marijan Matković(urednik) , *Miroslav Krleža 1973*(Zagreb:Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973), str. 185-196. ; Zlatko Posavac, »Estetika Miroslava Krleže«, *Kolo: časopis Matice hrvatske za kulturu i umjetnost*, nova serija 6(126)/7 (Zagreb, 1968), str. 3–35. ; Viktor Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, u: Viktor Žmegač, *Krležini europski obzori: djelo u komparativnom kontekstu* (Zagreb: Znanje, 2001), str. 273–295.

2. Filozofska sastavnica

Govoriti o filozofiji Miroslava Krleže problematično je u onoj mjeri u kojoj je i »ljudski« zahvalno. Razlog zbog kojega tvrdim da je problematično je taj što je Krleža prvenstveno–umjetnik, radije nego tradicionalni mislilac. Krležinu se djelu stoga ne pristupa »školski« odnosno, kako tvrdi Grlić »strogo naučnim i metodički razrađivanim filozofskim analizama.«¹¹ Problem je stoga, samo formalne prirode, odnosno nemogućnost da se Krležu potpuno odredi i svrsta unutar granica neke određene filozofske discipline. No ipak, taj se »problem« ne mora smatrati problemom Krležine filozofije nego problemom filozofije uopće. Naime, tvrdi Grlić kako »filozofiji nije pošlo za rukom da bez klasifikacije i rubriciranja razumije bilo koju novu misao«, a shodno tomu Žmegač u *Krležijani* tvrdi kako se takvoj filozofiji zapravo »treba suprotstaviti spontanost izraza koji se ne mora ravnati prema nekim pravilima.«¹² No, iz gotovo istih razloga bi se moglo tvrditi da je Krležina filozofija i »zahvalna«. Ona se tiče svega onoga ljudskog, a ne apstraktnoga. Njezino je središte »čovjek u antropološkoj vizuri«, stoga ona prodire duboko u srž ljudskosti koja se već stoljećima očituje, izrazivši se krležijanski, u »gluposti«. ¹³

Ukoliko bi se Krležinu filozofsku misao svelo na jedan filozofski pravac ili, bolje rečeno na »misaonu liniju zapadnoevropskog duha« to bi bila »filozofija života« (*Lebensphilosophie*).¹⁴ Glavno je određenje »filozofije života« to što je njena predmetnica život sam, odnosno životno iskustvo čovjeka, iz kojega proizlaze i misaone i materijalne pojave.¹⁵ U takvom su »duhu« pisani i eseji u *Zapisima jeseni 1940*, u čijim su sadržajima obrađivani problemi metafizike, spoznajne teorije, filozofije egzistencije, filozofije povijesti, etike i estetike ali na način na koji su ti problemi povezani s iskustvima pravih ljudi. U iznošenju ovih problematika Krleža se uvelike oslanjao na Nietzschea koji je, kako doznajemo u *Krležijani* zapravo i začetnik »filozofije života« i Krležin je trajni uzor.¹⁶

¹¹ Danko Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela«, str. 96.

¹² Isto; Žm.[egač], »filozofija« u *Krležijana 1*, A-LJ, p. 261.b

¹³ Ibid. 262b

¹⁴ Zlatko Posavac, »Estetika Miroslava Krleže«, str 29.

¹⁵ Guyer, Paul and Rolf-Peter Horstmann, "Idealism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.) : »The central idea of this approach to philosophy is that the starting-point of thought and knowledge is neither anything "subjective" like sense-data or ideas nor anything simply objective like the objects of science, but the lived experience of "being-in-the-world", from which both the "subjective" such as sense-data and the "objective" such as objects theorized by science are abstractions or constructions made for specific purposes, but which should not be reified in any way that creates a problem of getting from one side to the other, let alone any possibility of reducing one side to the other and thus ending up with a choice between idealism and realism.«

¹⁶ V.[iktor] Žm.[egač], »Nietzsche, Friedrich« u: *Krležijana 2*, M-Ž (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), 83a

Ovi su zapisi, kako tvrdi Krleža u napomeni »prebiranje citata mnogobrojnih filozofskih pisaca kroz vjekove« i nisu namjenjeni tome da budu »misaonoizvorni«. ¹⁷ No, bez obzira što se u ovim zapisima Krleža oslanja na misli drugih filozofa, on svojim bogatim riječnikom, surovim stilom te zajedljivim komentarima i kritikama ističe svoju osobnu filozofsku misao.

2.1. Metafizika, spoznajna teorija i filozofija egzistencije

U *Zapisima jeseni 1940* Krleža se bavi i onim pitanjima, na koja, takozvana »čista« filozofija pokušava pronaći odgovore još od Antike. Postavke kojih će se dotaknuti su pitanje subjektivnosti, odnosno onog problematičnog »Ja«, zatim odnos subjekta i objekta, opstojnost živog svijeta, te naposljetku ljudska misao i njena određenja. Treba ipak naglasiti da ovim tematikama Krleža ne prilazi sa strogo teorijske pozicije već s one »ljudske« odnosno on povezuje pitanja metafizike i spoznajne teorije sa stvarnim životom te tako dolazi do jedne svojevrsne filozofije egzistencije. Način na koji se Krleža odnosi prema ovim pojavama dobro je uočio Zlatko Posavac kada kaže: »Udaljiti se od kaotične i krvave zbilje života u ime nekih »čistih« teorijskih visina podjednako je prazno i porazno kao i slijepo srljanje u tu zbilju.« ¹⁸

2.1.1 O subjektu

Ako se kronološki prati slijed, prvi esej koji govori o metafizičkim, u ovom slučaju možda točnije, ontologijsko-egzistencijalnim pitanjima jesu »Varijacije na temu o subjektu«. Već je prije naglašeno kako su filozofska obilježja Krležina djela neraskidivo povezana s društvenim i političkim okolnostima. Krleža u svojim djelima nipošto ne skriva svoje opće razočarenje u ljudsku vrstu, ali ipak se u njegovoj misli nalazi iskra nade za napredak. Premda Krleža nije pobornik »čistih« filozofija, pa čak i kako tvrdi Jeremić da on nastoji otkriti laži na »metafizičkom planu«, on se od ove filozofske discipline ne može potpuno izolirati ali ju predstavlja na njemu svojstven način. ¹⁹ Razlozi zbog kojih je Krleža pošao putem metafizike, nisu nam potpuno poznati ali bi se mogli, s obzirom na Krležin odnos spram filozofije uopće- zaključiti. Nikica Petrak u natuknici »Varijacije na temu o subjektu« u *Krležijani* spominje kako Krleža »na svojim rijetkim izletima u čistu filozofijsku tematiku« zapravo »pribjegava

¹⁷ Krleža, *Zapisi jeseni 1940*, str. 301.

¹⁸ Posavac, »Estetika Miroslava Krleže«, str 4

¹⁹ Dragan M. Jeremić, »Osnovne filozofske teze u književnom delu Miroslava Krleže«, str. 189.

tzv. »utjesi filozofije«.»²⁰ Moglo bi se stoga zaključiti kako u ratnom razdoblju, definicija čovjeka i »čovještva« prestaju vrijediti zbog ne-čovječnih stanja. Tako pokušava Krleža, prema Petraku »zdravom ljudskom pameću obuhvati osobnu dramu« i utješiti se mislima filozofa.²¹ U bilješci otisnutoj uz naslov ovoga eseja Krleža tvrdi da su ove varijacije »neka vrsta preludiranja više–manje poznatih citata na gornju temu od raznih autora.«²² Premda Krleža nije detaljno istaknuo filozofske utjecaje kojima se služio u pisanju ovih varijacija, neke je ipak spomenuo poimence, a to su Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Taine, Mach, Avenarius i Spinoza čije su mu misli o subjektu poslužile u predstavljanju ovog »vječnog problema.« Njegova se misao o subjektu kreće od teza u kojima su uočljiva obilježja »Njemačkog idealizma« gdje subjekt, »Ja« predstavlja najviši stupanj samosvijesti, slobodu, beskonačnost koja je neovisna o osjetilnom i puko »prirodnim« stvarima.²³ Zatim, preko uključivanja psiholoških procesa i osjetilnog svijeta u definiciju subjekta, nastoje se pomiriti tradicije idealizma i materijalizma. Krleža nije zagovornik onoga što postoji »po sebi« što i potvrđuje kada kaže da se »Ja po sebi« zapravo pojavljuje kao neka vrsta »nemani, sablasti, strašila, aveti« te se time uočava kako ne može postajati »čisti« subjekt koji je sposoban odvojiti se od svega osjetilnog.²⁴ Ukoliko bi i postojalo, takvo bi »Ja« bilo potpuno isprazno i besadržajno. Ključan je pojam, u Krležinoj misli o subjektivnosti -senzibilitet koji povezuje čovjeka sa »stvarnim« životom i daje mu sadržaj.²⁵

Sličnom »misaonom linijom« polazi Krleža i kada govori o svijetu u kojem se taj subjekt nalazi. U povijesti se filozofije, nebrojeno puta moglo naići na postavku kako je ovaj zemaljski svijet ništavan, u svakom slučaju, manje vrijedan nego onaj »idejni«. O toj se pojavi u filozofiji, Krleža očituje s naročitom ironijom:

»Ova poetizirana kozmogonijica omiomirisana tamjanom i služena kao sveta služba kod trpeze gospodnje, uz asistenciju serafinskih učenjaka u zlatom protkanim filozofskim dalamatikama, predstavlja na uzvišenom spoznajnoteorijskom simpoziju vrhunac katedarske mudrosti.«²⁶

Moglo bi se zaključiti da bi se, prema Krleži, slika »idealnog« svijeta trebala odbaciti jer čovjek u takvom svijetu nema nikakvu ulogu, on tom svijetu nema ni pristup osim misaonim djelovanjem. Čovjeku, koji zaista živi u »zbilji«, prema Nikici Petraku, promišljanja o ovim

²⁰ N.[ikica] P.[etra]k, »Varijacije na temu o subjektu«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, p. 486a

²¹ Isto.

²² Miroslav Krleža, »Varijacije na temu o subjektu«, str 340

²³ Isto. 340-341

²⁴ Isto., 343

²⁵ Žm.[egač], »Filozofija« u *Krležijana 1*, A-LJ, str. 262a

²⁶ Krleža, »Lichtenbergov praeter nos«, str. 345.

idealističkim, »savršenim« svijetovima, ne donose nikakvu korist.²⁷ Štoviše, te se filozofske pretpostavke mogu prikazati kao izvori egzistencijalnih kriza. Čovjek »još uvijek bolestan, glup, zloban i gladan, bori se za najprimitivnije uslove bijedne svoje egzistencije« stoga nije neobično kako mu govor o svijetu u kojem vladaju sloboda i moralni zakon, ne predstavlja naročitu utjehu.²⁸ Ipak, »idealiziranja« zbilje bilo je i bit će još, no to ne mora biti nužno loše, ali ključno je, prema Danku Grliću »da te težnje i taj humanistički angažman treba da prestane biti samo idealan, da ga se treba smjestiti u neke koordinate stvarnosti«²⁹

Krležin se stav prema ovim filozofskim problemima jasno uočava već u prvoj rečenici eseja »Varijacije na temu o subjektu« gdje subjektivnost naziva »algebrom, igrom riječima, dječjim rebusom, zagonetkom«, dakle nečim što, bez obzira na stoljetno duga promišljanja, još uvijek ostaje potpuno ne rasvijetljeno.³⁰ Ipak, taj negativan stav nije usmjeren prema subjektivnosti »kao takvoj« nego prema primatu koji se daje razlaganju i shvaćanju subjekta i »transcendentnih« svijetova, umjesto onoga kako subjekt u svijetu djeluje u odnosu na pojave i naposljetku na sam odnos čovjeka prema drugom čovjeku.

2.1.2. O misaonosti

»Misao kao takva o sebi i po sebi« esej je u kojemu se prema Deanu Dudi »radi o svojevrsnom povijesnom pregledu filozofskog razumijevanja misli i procesa mišljenja« no ipak, esej nije samo povjesni pregled već u njemu Krleža »bilježi vlastita razmišljanja potaknuta čitanjem filozofske baštine«³¹ Od mislioca čijim se postavkama Krleža služio, Duda izdvaja Platona, Tomu Akvinskog, Descartesa, Spinozu, Humea i Hegela.³²

S obzirom na podrijetlo mišljenja, Krležina misao kreće od postavke gdje je mišljenje uvjetovano vanjskim, odnosno svjetovnim uvjetima do pretpostavke da misao ima izvor u nekoj uzvišenoj inteligenciji koja je od svega antropološkog neovisna. Krleža se o oba ova moguća izvora misli, očituje s izrazitom letargijom. Ukoliko bi izvor misaonosti bio potaknut jedino osjetilnom zbiljom, nameće se jedno pitanje—Što bi se prema tome moglo dobro misliti? Uzevši u obzir zbiljske okolnosti, Krleža zaključuje:

²⁷ P.[etra]k., »Varijacije na temu o subjektu«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, p. 486a

²⁸ Krleža, »Lichtenbergov praeter nos«, str 346.

²⁹ Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela«, str. 106.

³⁰ Krleža, »Varijacije na temu o subjektu«, str. 340.

³¹ De.[an] D.[uda], »Misao kao takva o sebi i po sebi«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, p. 45b

³² Isto.

»Razdvajajući ili spajajući pojmove »dobra i zla«, u okviru današnje kataklizme, šta može, pitamo se, nastati od ovog procjeđivanja krvi, ako su pojmovi o stvarima i o pojavama vezani o ovu u nama i oko nas postojeću, nepobitnoistinitu stvarnost, kao jedini izvor našeg »razmišljanja«?³³

Ukoliko bi bilo zaista tako, da misli proizlaze jedino ih opstojećih stanja stvarnosti, to bi za čovjeka bilo pogubno u toj mjeri što on, okružen ratovima i smrću, ne bi imao izbora nego jedino o tome misliti.

Nasuprot tomu, stoji pretpostavka da misao izvire iz inteligencije koja, s ovim zbiljskim svijetom gotovo ni nema dodirnih točaka: »onda je ova nebeska, nadzemaljska zamisao nezavisna od ljudskog načina mišljenja uzvišena iznad svih zemaljski, suviše ljudskih iskustava i spoznaja.«³⁴ Koja bi bila, dakle, svrha ove uzvišene, »svemirske« misaonosti ako za nju »naše vulgarne brige nisu dostojne ni najneznatnijeg obzira«?³⁵

U svojevrsnom zaključku ovoga govora o mislima, njenim svrhama i izvorima, Krleža se oslanja na Nietzschea koji, prema Žmegaču smatra da se metafizička uporišta trebaju odbaciti »kako bi se korjenito povukle konzekvence ljudske autonomije«³⁶ U tom svijetlu, Krleža, a po uzoru na Nietzschea tvrdi kako u svom tom uzivisanju misli kao neke božanske pojave, nema ničega mudrog a ponajmanje korisnog.³⁷

Što je istina? Što je čovjek? Što je svijet?—samo su neka od pitanja kojima se u duhu metafizike i spoznajne teorije bave, kako ih pogrdno naziva Grlić: »filozofski godavci«.³⁸ Svijet se, pozivavši se opet na Grlića »otkriva dokumentarno i ljudski potresno« a takvim ga pristupom Krleža prikazuje.³⁹ On ne ulazi u srž metafizičkih i spoznajnoteorijskih problema već preko njih pokušava naglasiti bijedu naše stvarnosti. Nesumnjivo je to da filozofija može pružiti svojevrsnu utjehu u svojim idealističko savršeno razrađenim teorijama i na tome joj je Krleža zahvalan, ali tvrdi Grlić da je u slučaju Krleže »trajno prisutan osjećaj za to da se ne bi ostalo pri nekim imaginarnim i u sebi zatvorenim somnambulističkim iluzijama, već da se uradi nešto s ovim svijetom, kako mislioci koji s pravom nose to ime ne bi ostali vječni emigranti u njemu.«⁴⁰

³³ Krleža, »Misao kao takva o sebi i po sebi«, str 350

³⁴ Isto, 350-351

³⁵ Isto, 351

³⁶ Žm.[egač], »Friedrich Nietzsche«, u: Krležijana 1, M-Ž, p. 83b

³⁷ Usp. Krleža, »Misao kao takva o sebi i po sebi«, str. 354.

³⁸ Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela«, str. 102.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

2.2 Filozofija povijesti

U *Zapisima jeseni 1940* prisutna su obilježja filozofije povijesti. O tim se obilježjima najviše doznaje iz eseja »Magistra vitae«. I ovaj je esej, kao i ostali iz *Zapisa jeseni 1940* zapravo sabiranje misli o povijesti od raznih filozofa i povjesničara od kojih Zoran Kravar ističe Ibn-Khalduna, Machiavellia, Bossueta, Vica, Kanta, Schellinga, Schopenhauera, Hegela i Crocea.⁴¹ Iako je Krleža, ponavljam, tvrdio kako ovi zapisi nisu »misaonoizvorni« Viktor Žmegač se u svom članku »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu« s tom tvrdnjom ne slaže. On naime tvrdi kako se ovaj zapis može, »unatoč autorovim iskazivanjima skromnosti, smatrati reprezentativnom tvorevinom, djelom u kojemu je vidljiva misaona presječnica.«⁴² Pita se Krleža u ovom eseju o samoj biti povijesti te o čovjeku koji je dio te povijesti, a naposljetku, ukoliko bi bila istinita ona već pomalo isprazna fraza o povijesti kao »učiteljici života«—što bi bilo to čemu nas ona uči?

2.2.2 O povijesti i njenoj biti

Povijest se može objektivno odrediti kao tijek prošlih događaja i stanja, ipak Krleža joj prilazi na drugi način. Tako u natuknici »Historija« u *Krležijani*, Drago Roksandić tvrdi: »Nikada se on poviješću ne bavi radi nje same, nego u suočavanju s temeljnim pitanjima ljudske i narodne opstojnosti, u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.«⁴³ Krleža dakle ne prilazi poviješću sa znanstvene strane nego s humanističke, njega ne zanima kronološki slijed događanja nego povijest čovječanstva u istinskom svijetlu. O povijesti kaže ovako:

»Historija, s lijeva ili s desna, ne će biti ipak drugo nego kalendarska kronika ljudskog iskustva, ljetopis gluposti i podlosti i genijalne borbe za pobjedu morala i pameti, junaštava, bijede, stradanja i borbe ne samo za egzistenciju tijela nego i duha.«⁴⁴

Već se u ovoj »definiciji« uočava autorov kritički stav prema povijesti. Taj stav proizlazi iz gorkih, posve žalosnih stanja zbilje, ali ne samo iz stanja koja su bila aktualna tijekom nastanka ovoga eseja nego od samog početaka ljudske vrste. Što bi se, prema tome moglo potvrditi da je u povijesti »sveprisutno«? Koja bi bila odrednica svake povijesti? Odgovor koji se nameće, blagorečeno je neutješan. Ono što je zajedničko svakoj povijesti jest to da je prepuna »vjekovnih umorstava i umiranja« a, izrazivši se poetski »na njenoj pozornici igraju

⁴¹ Zo.[ran] Kr.[avar], »Magistra vitae«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, p. 5b

⁴² Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, str. 285.

⁴³ D.[rag]o R.[oksandić], »Historija«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, p. 336b

⁴⁴ Krleža, »Magistra Vitae«, str 302

ulogu sve ljudske mane, sve predrasude, sve zablude, sve laži i sva krvološtva.«⁴⁵ Shodno tomu, s pravom zaključuje Žmegač kako je u povijesti kontinuitet vidljiv jedino u nasilju.⁴⁶

Krleža, prvenstveno kao umjetnik, povijesti pripisuje ljudske osobine koje se tiču »karaktera« povijesti. Taj se karakter očituje u onoj poznatoj frazi kako »povijest pišu pobjednici« te prema tome tvrdi Krleža kako je povijest »već po zakonu podmitljivosti sklona da laže više u korist pobjednika, nego da brani tragičnu sudbinu veoma često nepravedno pobijeđenih stradalnika.«⁴⁷ Stoga definirati povijest postaje problematično jer »definicija« povijesti, koliko god bila kratka ili dugačka ne može u sebi obuhvatiti totalitet ljudskih iskustava kroz vijekove. Upravo je i ključan taj Krležin kritički stav o tome »da se sva složenost ljudskog iskustva svede na nekoliko interpretacijskih uzoraka, na nekoliko formula« jer se živo iskustvo bijede ne može ni usporediti s ispraznim historiografskim bilješkama.⁴⁸

Ako je povijest uistinu takva kakvu ju Krleža opisuje, što bi se korisno moglo reći o njezinu smislu? Već prvom rečenicom eseja »Magistra Vitae« Krleža naglašava besmisao u traženju smisla povijesti:

»Pokušaj da se historija shvati u svojoj kvintesenciji ili »biti« (što isto ne znači mnogo, upravo manje od toga, gotovo ništa), što se tiče razvoja, smisla, svrhe, i značenja njene simbolične ili »životne« vrijednosti, u obliku hvalospjeva ili psovke, svršava jalovo kroz vjekove.«⁴⁹

Dakle, bilo bi, prema Krleži, promašena radnja, tražiti neki opći smisao u, zapravo milijunima godina ljudskog besmisla. Očituje se u ovim zapisima, kako tvrdi Kravar »povjesnofilozofski nihilizam« gdje govor o smislu postaje kao »pošalica«. ⁵⁰ Ali je li to uistinu tako? Je li moguće da se od ove okrutne, ali ipak »učiteljice života« nije ništa naučilo? Zasigurno nije potpuno tako. Tvrdi Krleža »Ako se historiji uopće može priznati neki viši smisao, to su njene patetične stranice koje opisuju kalvariju onih heroja, koji su zamislili ideal čovjeka« dakle, bilo je u povijesti onih koji su djelovali u stvarnu korist čovjeka a njihovi bi primjeri trebali danas služiti kao pouka.⁵¹ Ne može se, naposljetku, sa sigurnošću tvrditi kako je sve u povijesti loše i kako se pak ništa iz svega toga ne može naučiti ali »snaći se u historijskom krvavom metežu, otkriti pravilnu ocjenu, duh i smisao bezbrojnog niza tragičnih i glupih vremena« isključivo je posao »filozofije historije.«⁵²

⁴⁵ Krleža, »Magistra Vitae«, str. 301-302

⁴⁶ Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, str. 280.

⁴⁷ Krleža, »Magistra Vitae«, str. 302.

⁴⁸ Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, str. 285.

⁴⁹ Krleža, »Magistra Vitae«, str. 301.

⁵⁰ Kr.[avar], »Magistra vitae«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, p. 5b

⁵¹ Krleža, »Magistra vitae«, str. 302.

⁵² Krleža, »Magistra Vitae«, str. 303.

2.2.3 O ideji napretka

Povijest, da bi bila, potreban joj je prolazak vremena a to mora značiti izvjesnu promjenu. Kada govori o traženju smisla u povijesti, Viktor Žmegač tvrdi kako su suprotstavljeni optimističko afirmativni i kritički stavovi.⁵³ Biti »optimist« u odnosu na smisao povjesti znači nadati se i vjerovati u napredak. S obzirom da vrijeme uvijek prolazi, napredak je, na jedan način »neizbježan«, ukoliko bi bilo tako, to bi bila utješna misao. Krleža ipak polazi stavom kritičara. Ideju o progresu on iznosi nadasve nemilosrdno ali duhovito. Na putu koji prešao od majmuna do ovdje gdje je sada, čovjeka se nije pokazao kao naročito progresivan. Čovjek se usavršio u mnogim djelatnostima i apsurdnim radnjama ali »ni čovjek ni krava ne raspoložu sa toliko vještine uma i razuma te bi umjeli da spriječe bombama njihovo razorno djelovanje.«⁵⁴ Istina jest da je čovjek napredovao, ali istina tog napretka pokazuje se žalosnom kako zaključuje Jeremić: »Čovek je sebe ukrasio oreolom metafizičkog sjaja, ali ga to ne sprečava da i dalje odlučuje po svojim animalnim nagonima.«⁵⁵

2.3 Socijalna filozofija

Što se događa s čovjekom u povijesti, pitanje je koje Krležu zanima više od smisla same povijesti. Od trenutka kada se spustio s grana, osnovao prve zajednice, prve politike, prve ideologije, njegov put vodi u ponor, vrtoglavom brzinom. Disciplina koja se bavi ovim problemima je sociologija a njen je

»završen zadatak da nas poduči kako i zašto stvari stoje ovako a ne onako, i ispitujući tako privredne detalje, ona se gubi diletantski u ekonomici, a kada teoretizira o »duševnim« stanjima bavi se ist tako naivno psihopatologijom.«⁵⁶

Pitanje je stoga koliko je moguće ispitati istinska stanja stvarnosti s obzirom na čovjekov odnos sa socijalnim fenomenima.

Stvorivši prvu političku zajednicu, čovjek se ponosno odvojio od nereda prirodnog stanja. Misleći da je politička zajednica njemu podređena i da će u njoj ostvariti blagostanje on nailazi na prvu zabludu. Kada Krleža govori o tim društvenim pojavama on im, sukladno sa svojim umjetničkim karakterom, pridaje gotovo ljudska svojstva pa kaže:

⁵³ Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, str. 273.

⁵⁴ Krleža, »Magistra Vitae«, 304

⁵⁵ Jeremić, »Osnovne filozofske teze u književnom delu Miroslava Krleže«, str. 188.

⁵⁶ Krleža, »Magistra Vitae«, str. 320.

»Kongregacije, senati, zajednice, gomile, sve su ove društvene pojave rodile svoje vlastite teorije o vlastitim interesima, o socijalnim apetitima, o ozakonjenim društvenim kontrastima kao o ugovornom stanju na kome solidno počiva ideja društvene zajednice«⁵⁷

Ta se zajednica, zvala se ona državom, crkvom ili čim god drugim, uzvisila iznad temelja svoga nastanka i svojim se terorom obrušila na običnog »čovjeka«. Shodno tome, govori Krleža a pozivajući se na Marxa, kako nije čovjek više onaj koji oblikuje društvena stanja nego baš obratno.⁵⁸ Društvene su se pojave uzdigle do razine gdje su potpuno sposobne da dirigiraju ljudskom svijesću. Ipak, krivac koji je odgovoran za tlaku socijalnih fenomena u odnosu na čovjeka je opet sam taj čovjek. Nekolicini ljudi, koji su pristaše određenog društvenog ili političkog ustroja, nije stalo hoće li taj sustav »pregaziti« one druge. Ta osobina proizlazi jedino iz pokvarene naravi ljudske. Opet su se, bez obzira na pravo stanje pisali tekstovi i promovirale teze o nekoj prividnoj jednakosti među ljudima kako tvrdi i Žmegač: »Odnosi između nejednakih kategorija ljudi stvorili su potrebu da se izgradi društvena laž koja služi prikrivanju istinitog stanja.«⁵⁹ Svojevrsan zaključak koji Krleža izvodi, poguban je za individualca koji živi u tim socijalnim pojavama: on je »već u kolijevci bio dresiran nazovimoralističkim teorijama da treba da se klanja Jačemu, pak je tako strah pred »Jačim« jedini regulator njegovih misli i snova.«⁶⁰ Ako bi se htijela postići promjena socijalnih stanja, čovjek mora sam, svojim danim sposobnostima doći do morala a ne da je na to prisiljen »u ime takvih fantoma kao što su bog i država«⁶¹

2.4. Estetika

Estetika Miroslava Krleže, filozofska je disciplina kojoj su istraživači Krležine filozofije pridali najveću pozornost, a razlog je tome jer se obilježja estetike mogu pronaći u velikom broju njegovih dijela. U *Zapisima jeseni 1940* obilježja se estetike mogu pronaći ponajviše u eseju »O poeziji«, ali se autor i u drugim esejima poziva na razne umjetničke fenomene. Esej »O Poeziji« svojevrsan je povijesni prikaz razvitka estetičkih teorija kroz vijekove, ali se u ovom eseju Krleža dotiče i problema na koje umjetničko dijelo nailazi kada ga se pokuša teorijski odrediti. Od Davora Balića saznajemo kako je velik dio ovoga eseja, a zasigurno dio

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Usp. Isto., str. 312.

⁵⁹ Žmegač, »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, str. 275.

⁶⁰ Krleža, »Lichtenbergov *prater nos*«, str. 346.

⁶¹ Jeremić, »Osnovne filozofske teze u književnom delu Miroslava Krleže«, str. 190.

koji se tiče povijesnog pregleda, zapravo potaknut *Estetikom* Benedetto Crocea.⁶² Ipak se Krleža, kao što sam već i naglasila bavi s nekolicinom problema od kojih bi izdvojila tezu o umjetničkom pristupu umjetnosti, zatim tezu kako umjetnost nije »razumska« pojava, neodvojivost života i umjetnosti i naposljetku pomirba tijela i duha u umjetnosti. Ipak, potrebno je naglasiti kako Krleža u ovom eseju, kao i istraživači koji su se bavili njegovim estetskim spoznajama ne prilaze toj tematici strogo sistematski jer »sytuirajući područja estetskoga u obzor čovjekova svijeta i života« postaje izrazito teško umjetnost odvojiti od svih životnih pojava i stanja i obraditi ju po nekim strogo ograničenim cijelinama.⁶³

Bilo bi najbolje krenuti sa samom umjetnošću odnosno s umjetničkim djelom. Kada govori o umjetnosti Krleža govori i jezikom umjetnika:

»Kod poezije, jedan sasvim sporedan detalj oživljava predjele krajolika, duhovnih stanja i osjećaja: zvuk zvona Angelusa u predvečerje, odjekujući s obale, kod Dantea izaziva u mornarima na palubi broda koji putuju u strani svijet svečano raspoloženje, puno čežnje za rodnim krajem i sjenkom zavičajnog zvonika; boja pijeska, boja svijetle gorušice, izaziva pamćenje hodočasnika na Svetu Zemlju, uloga boje uopće, boje mračnog olujnog oblaka, na primjer, ili plač ptice pred sivom snježnom mećavom, sve su to osnovni elementi pjesničke građe«⁶⁴

Očigledno je, stoga kako se ne može odrediti predmet umjetnosti, niti se može ograničavati doseg umjetnosti jer ona se u ljudima očituje individualno. Ali, mogu se s obzirom na nastajanje umjetnosti donjeti neki objektivni sudovi. Svoj nastanak umjetnost zahvaljuje uobrazilji, odnosno mašti-fantaziji.⁶⁵ To je jasno ali nije posve jednostavno ukoliko bi se detaljnije prišlo toj izjavi. Objekti stvarnosti objavljuju se čovjeku koji ih potom sređuje misaono, ali konačni proizvod, odnosno umjetnička forma može s predodžbom tog objekta biti u potpunom neskladu. Iz toga proizlazi karakteristična »krležijanska« teza kako umjetnost nije isključivo razumska pojava.

Od samih je početaka filozofije prisutna ona predodžba o stalnoj borbi čovjekove dvojake prirode. Jedna je naime, osjetilna koja je uvijek bila smatrana manje vrijednom jer je na jedan način neukrotiva, pa čak i možebitno-divlja, dok je druga ona razumska koja je ukroćena raznim misaonim zakonima. Umjetnost je prvenstveno neodvojiva od čovjekove osjetilne prirode. Ukoliko se sagleda njen izvor, koji je vanjski svijet, kao jedina logička pretpostavka

⁶² Balić, »Miroslav Krleža's assessment of Frane Petrić«: »Apart from those from the fifth chapter, Krleža also paraphrased or took over sentences from the first four chapters of the historical part of *Aesthetic*, especially from the second chapter, thus from the chapter in which Croce elaborated upon aesthetical topics of the Middle Ages and Renaissance.«, str. 495.

⁶³ Z.[latko] P.[osava]c., »Estetika«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, p. 245a

⁶⁴ Krleža, »O poeziji«, str. 323.

⁶⁵ Isto., str. 324.

se nameće to da je podrijetlo umjetnosti u senzibilitetu, pa s time shodno tvrdi Krleža kako »poezija upravo ovu senzaciju osjeta, ovo mjerenje i ocjenjivanje uzbuđenja i ganuća postavlja za svoj Prvi Princip i Zakon.«⁶⁶

Dakle ne može se umjetnost odvojiti od nečega što je karakteristično ljudsko jer umjetnost znači predstavljati istinske »životnosti, tj. svake bitno ljudske komponente: podjednako duhovne, visoko astralne, kao i one tjelesne, ovozemaljske, nagonске, iracionalne, podsvjesne i čak fiziološke.«⁶⁷ Ipak, ne bi bilo točno ako bi se tvrdilo da je umjetnost isključivo tjelesna ali i isključivo intelektualna, pa u tom svijetlu tvrdi Posavac:

»Zabluda je misliti da je moguća estetika bez doživljajnog senzibiliteta kao što bi apsurdno bilo da za puko doživljavanje umjetnosti dostaje psihofiziološki receptivitet bez nekog, bar minimuma, viših intelektualnih moći, a s obzirom na jedno i drugo, dakle, kulture.«⁶⁸

Shodno tome i Krleža tvrdi: »poezija se ne raduje ničemu više nego kad vidi »gdje su duh i tijelo združeni«, jer ona traži i izaziva čitavu snagu uobrazilje.«⁶⁹

2.4.1. O tendenciji u umjetnosti

Pita se Zlatko Posavac, kako je uopće moguće baviti se estetikom Miroslava Krleže kad on neprestano govori o ružnom i »uvijek ruje po kaljuži ljudskoj.«⁷⁰ Kada govori o ružnoći u umjetnosti, Krleža se zapravo poziva na njen tendenciozni karakter. Prepuna je umjetnost motiva nasilja i krvoprolića kroz vijekove, a »socijalnotendenciozna estetika zapravo se bitno ne odvaja od isto takvih mucavih i intelektualno zahirenih direktiva, koje služe za banalnu propagandu najvulgarnijih svrha i ciljeva (likovne dekoracije svih ratnih muzeja svijeta kao klasičan primjer).«⁷¹ Nepravедno je da su najčešći motivi umjetnosti postali ljudske »gadosti« koji bi naposljetku imali svrhu u propagiranju nekih društveno-političkih stajališta. A umjetnost, treba biti umjetnost, a ne »frazа, reklamni plakat, intelektualni vacuum, didaktička gnjavaža, bukviца netaletriranih tirana umjetničkog koja nikoga ni u šta ne može uvjeriti.«⁷²

⁶⁶ Krleža, »O poeziji«, str. 324.

⁶⁷ P.[osava]c., »Estetika«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, p. 244b

⁶⁸ Posavac, »Estetika Miroslava Krleže«, str. 19

⁶⁹ Krleža, »O poeziji«, str. 324.

⁷⁰ Posavac, »Estetika Miroslava Krleže«, str. 9.

⁷¹ Krleža, »Lichtenbergov praeter nos«, str 347

⁷² Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela«, str. 122.

2.4.2 Kritika estetike

Kada govori o umjetnosti, Krleža zapravo i pruža kritiku estetike kao »teorije o lijepom«. On smatra da se takva praksa treba napustiti. Teorijska razmatranja cilj imaju prvenstveno u pronalasku istine ali s obzirom da je umjetnost individualna i autentično subjektivna tvorevina, tražiti neke opće istine koji bi trebale biti primjenjive na umjetnost, bilo bi krajnje beskorisno.⁷³ Čak ne i beskorisno koliko za umjetnost ograničavajuće. Krleža, kao umjetnik, »osjeća puls umjetnosti« i ne nateže ju na neke estetske sheme.⁷⁴ Stoga tvrdi kako »U ime umjetnosti, književnosti ili poezije naročito je pak neinteligentno nametanje nekih artistskih ili nazoviarartistskih propisa ili recepata« jer svakim teoretiziranjem i pokušajem da se svakom pojedinom detalju utvrdi pravilno mjesto i smisao, umjetničko djelo gubi svoju vrijednost.⁷⁵ Uostalom, teorijska razmatranja koja se, već stoljećima pokušavaju otrgnuti od svega osjetilnog i osjećajnog, nisu u stanju pružiti dostojnu prezentaciju umjetničkog djela koje, prije svega, počiva na čistoj osjetilnosti.

⁷³ P.[osava]c., »Estetika«, u: Krležijana 1, A-LJ, p. 244b

⁷⁴ Grlić, »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela«, str. 120.

⁷⁵ Krleža, »O poeziji«, str. 324.

3. Zaključak

Ovim sam radom nastojala prikazati filozofsku sastavnicu Krležinih dnevnika zapisa pod nazivom *Zapisi jeseni 1940*. Krleža je, potaknut bijednim stanjem stvarnosti u ratnim 1940ima sabirao misli raznih filozofa te se njima poslužio kako bi ukazao na greške ljudskog roda. Shodno naslovima eseja u *Zapisima jeseni 1940* ali i njihovim sadržajima bilo je moguće sistematski prikazati zastupljenost pojedinih filozofskih disciplina, a to su metafizika, spoznajna teorija, filozofija egzistencije, filozofija povijesti, socijalna filozofija i estetika.

Eseji »Varijacije na temu o subjektu«, »Lichtenbergov *praeter nos*« i »Misao kao takva po sebi i o sebi« sadržavaju obilježja metafizike i spoznajne teorije ali su prezentirane kao svojevrsna filozofija egzistencije. On se dotiče pitanja subjektivnosti i onoga »Ja« kako bi zapravo iznio kritiku »čiste« filozofije koja je na jedan način, besadržajna, a u svojim vjekovnim idealiziranjima donosi samo egzistencijalne krize subjekta. U eseju »Misao kao takva po sebi i o sebi« Krleža se dotiče pitanja o izvoru misaonosti pa zaključuje da ako su uporište čovjekove misli jedino zbiljska stanja, što bi se moglo uopće dobro misliti, a ukoliko je izvor misaonosti neka viša inteligencija, Krleža joj zamjera to što ju nije briga za »malog« čovjeka. U ondašnjoj duhovnoj, intelektualnoj, socijalnoj, a nadasve moralnoj krizi govor o čovjeku »po sebi« i transcendentim svijetovima beskorisan je ukoliko ne nastoji obuhvatiti stvarne ljude u stvarnim problemima.

O filozofiji povijesti i socijalnoj filozofiji kritički se postavlja u eseju »Magistra Vitae«. Što bi nas mogla podučiti ova učiteljica života koja u svom kontinuitetu sadrži samo nasilje i prolivenu krv? Ipak, prolaskom vremena mora se događati i neka promjena ali ju čovjek treba i pokrenuti. Ako bi povijest imala smisao, bilo bi dobro da to bude poticaj na mijenjanje svijeta i ostvarenje nekog višeg napretka od trenutnog. Da bi se napredak postigao čovjek bi trebao mijenjati svoju socijalnu i moralnu svijest.

O umjetnosti i estetici Krleža se očituje u eseju »O Poeziji« iako su opaske o umjetnosti prisutne gotovo u svim esejima. Ovaj je esej pisan po uzoru na *Estetiku* Benedetto Crocea ali se u njemu Krleža dotiče i nekih stavova izloženih u prijašnjim djelima. Govoreći o podrijetlu umjetnosti, Krleža stanovi da njeno počelo nije misaone naravi, nego baš suprotno, osjetilne. Stoga Krleža promovira stav koji se može shvatiti i kao kritika estetike koja teorijski pokušava odrediti umjetničko djelo, jer svakim razumskim razlaganjem umjetnosti gubi se njena prava vrijednost. Pošto ima izvorište u pravom ljudskom životu i iskustvima, njeni su motivi postali nepregledan ljetopis umorstava i gluposti. Krleža se buni protiv te tendencije u

umjetnosti, da se njome nastoje postići neki politički ciljevi. Zaključno umjetnost bi trebala biti upravo to—umjetnost.

Filozofiju Miroslava Krleže teško je obraditi unutar strogo određenih granica filozofskih disciplina i pravaca. On je prvenstveno umjetnik koji filozofska obilježja ukomponirava u srž svojih dijela. Njegova je filozofija »filozofija života« jer je neodvojiva od pravih ljudskih iskustava.

4. Popis literature

Balić, Davor. 2017. »Miroslav Krleža's assessment of Frane Petrić«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/2(86) (2017) 489–537;

Balić, Davor. 2018. »Prosudbe Miroslava Krleže o Albertu Haleru«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44/1(87) (2018) 143–186;

D.[uda], De.[an]. 1993. »Misao kao takva o sebi i po sebi«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993);

Guyer, Paul i Rolf-Peter Horstmann, »Idealism«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), (Spring 2021 Edition);

Grić, Danko. 1988. »O nekim filozofskim aspektima Krležina djela« u: Milan Mirić i Miloš Stambolić (urednici) *Umjetnost i filozofija*, (Zagreb:Naprijed, 1988) 95-124

Jeremić M, Dragan.1973. »Osnovne filozofske teze u književnom delu Miroslava krleže«, u: Marijan Matković(urednik), *Miroslav Krleža 1973* (Zagreb:Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973), str. 185-196;

Krleža, Miroslav. 1967. »Zapisi jeseni 1940«, *Forum: časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6/3–4 (Zagreb, 1967), str. 301–355;

Kr.[avar], Zo.[ran]. 1999. »Magistra vitae«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999);

Lasić, Stanko. 1982. *Krleža-Kronologija života i rada* (Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1982):

Novak, Grga. 1973. »Predgovor«, u: Marijan Matković (urednik), *Miroslav Krleža 1973* (Zagreb:Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973);

P.[etra]k, N.[ikica]. 1999. »Varijacije na temu o subjektu«, u: *Krležijana 2*, M-Ž, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999);

R.[oksandić], D.[rag]o. 1993. »Historija«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993);

Posavac, Zlatko. 1968. »Estetika Miroslava Krleže«, *Kolo: časopis Matice hrvatske za kulturu i umjetnost*, nova serija 6(126)/7 (Zagreb, 1968), str. 3–35;

P.[osava]c, Z.[latko]. 1993. »Estetika«, u: *Krležijana 1*, A-LJ, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993);

Žmegač, Viktor. 2001. »Krležino shvaćanje povijesti u europskom filozofskom kontekstu«, u: Viktor Žmegač, *Krležini europski obzori: djelo u komparativnom kontekstu* (Zagreb: Znanje, 2001), str. 273–295.;

Žm.[egač], V.[iktor]. 1993. »Dnevnik« u: *Krležijana 1*, A-Lj, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993);

Žm.[egač], V.[iktor]. 1993. »Filozofija« u: *Krležijana 1*, A-Lj, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993);

Žm.[egač], V.[iktor]. 1999. »Nietzsche, Friedrich« u: *Krležijana 2*, M-Ž, Glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999)